

УДК 342.41

П. Стецюк,кандидат юридичних наук, доцент, доктор права,
суддя Конституційного Суду України

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК У СУЧАСНОМУ СВІТІ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)

Права людини, поділ влади, незалежне судівництво, парламентаризм, місцеве самоврядування й інші конституційні цінності протягом останніх декількох століть стали невід'ємними в житті більшості європейських народів. Саме цим явищам відведено особливе місце в процесі, який прийнято називати конституційним розвитком (у широкому розумінні цього словосполучення). Початком цього процесу небезпідставно вважається поява перших конституцій (конституційних актів) і реальне регулювання ними найбільш важливих тогочасних суспільних відносин. Останнє дуже швидко зумовило зміни самого історичного типу держави з феодальної (абсолютиської) на конституційну, а успішне функціонування конституційної держави обумовило виникнення відносно самостійного виду демократичного політичного режиму, який згодом стали називати конституціоналізмом. Саме в межах конституційного розвитку як такого країни, насамперед західної цивілізації (вільного демократичного світу), змогли досягти сучасного рівня як суспільно-економічного добробуту, так і більш-менш стабільного мирного співіснування.

Однак через надзвичайно швидкі глобалізаційні процеси ризики для міжнародної системи в наші дні зросли до такого рівня (на що аргументовано звертається увага в аналітичній доповіді «Глобальне управління – 2025», підготовленій Національною розвідувальною радою США та Інститутом Європейського Союзу з досліджень безпеки), що колишні локальні загрози вже не можна територіально обмежити, оскільки вони потенційно загрожують глобальній безпеці та стабільності. При

цьому, як зазначається у вищезгаданому документі, саме на початку XXI століття головними загрозами стали як етнічні конфлікти, інфекційні хвороби й тероризм, так і нові глобальні виклики, зокрема зміна клімату, енергетична безпека, дефіцит води та продуктів харчування, міжнародні потоки емігрантів, нові технології [1, с. 12]. Усе це в черговий раз привертає увагу вчених-правознавців, зокрема конституціоналістів, до проблематики конституційного розвитку як певного соціального явища, оцінки його фактичного стану в наші дні, а також до основних тенденцій і можливих перспектив. Особливого значення в цьому аспекті набуває проблематика конституційного розвитку в країнах, які не так давно стали на шлях демократичних перетворень і побудови в себе сучасної конституційної держави. Важливою є також та обставина, що здебільшого в таких країнах у силу об'єктивних причин національні демократії часто перебувають ще в стані свого формування, що не завжди позитивно впливає на сам процес національного конституційного розвитку.

До групи країн, які відносно нещодавно стали (скоріше, повернулися) на шлях власного конституційного розвитку, належить і Україна. Ще на початку 90-тих років минулого століття (у часи відновлення національної державності українського народу) Україна намагалася спрогнозувати свій майбутній розвиток саме як модерної конституційної держави [2; 3]. Очевидно, що досягнення останнього могло відбутися тільки внаслідок складних суспільно-економічних і політико-правових перетворень. Саме тому М. Орзіх слушно зазначає: «Реформування суспільного й держав-

ного ладу України мало передбачати створення правової системи сучасної цивілізації, правової аурі реформи. Із цим пов'язана була проблема наступності, континуїтету права – «міграції» конституційних моделей, відомих Україні та світовому конституціоналізму» [4, с. 9]. Згодом учений резонно зазначає: «Первісне захоплення американською моделлю конституціоналізму, потім звернення без врахування власного правового буття та свідомості до більш близької нашій правовій системі європейської моделі виявилися мало плідними, незважаючи на достатню гнучкість всесвітньої моделі конституціоналізму. <...> Мабуть, кожна правова система, використовуючи світовий досвід, створює свою модель конституціоналізму, що функціонально виходить за межі конституції та взагалі права, відображає особливості менталітету й буття народу. Україна ще має її знайти» [5, с. 135].

Певною мірою до цієї проблематики М. Орзіх повертатиметься потім ще не один раз [6, с. 56–88]. Однак висловлена вченим на початку 2000-х років теза про необхідність пошуку Україною «своєї моделі конституціоналізму» певною мірою не втрачає актуальності. Водночас останнє було й залишається можливим винятково в межах власне конституційного розвитку України як такого. На нього беззаперечно впливає як сам процес конституційного розвитку країн-сусідів України (при цьому, як показує практика останніх років, не завжди позитивного плану), так і загальні тенденції конституційного розвитку в сучасному світі [7, с. 483–486]. Тому надзвичайно важливим стає саме розуміння явища конституційного розвитку, його можливих часових рамок і територіальної основи, а також особливості механізму функціонування, внутрішньої структури тощо. Зрештою, надзвичайно важливим є також встановлення безпосереднього стану конституційного розвитку України та його співвідношення із загальноєвропейським процесом конституційного роз-

витку. Останнє, з одного боку, могло б застерегти Україну від можливого повторення «класичних» помилок конституційного розвитку в сучасному світі, а з іншого – максимально спростило б у майбутньому процес інтеграції національної конституційно-правової системи України до загальноєвропейського політико-правового простору.

Очевидно, сам конституційний розвиток є тільки одним із сегментів новітнього суспільного поступу. Ця категорія, подібно до інших складових суспільного поступу (економічного, соціального, релігійного розвитку тощо) однаково може застосовуватися як до груп держав (наприклад, континенту чи навіть світу взагалі), так і до окремих країн; зрештою, про конституційний розвиток можна говорити також у частині як окремих інститутів держави, так і інших суспільних явищ [7, с. 43–51; 8; 9, с. 65–86]. Однак у всіх випадках обов'язковими складовими елементами механізму функціонування сучасного конституційного розвитку як такого незмінно виступають три суспільно-політичні явища: конституція, конституційна держава та конституціоналізм. Саме вони у своїй єдності та взаємозалежності творять своєрідний основу цього складного й багатовимірного суспільного явища. Водночас у силу об'єктивних причин ці явища постійно еволюціонують, набувають нових ознак і характерних властивостей, намагаючись при цьому адекватно реагувати на виклики часу та долати нові небезпеки. Усе це обумовлено постійною потребою забезпечення незворотності самого процесу конституційного розвитку в сучасному світі, недопущення його згортання, а також збереження саме в цій площині суспільних відносин кращих цивілізаційних надбань демократичного світу.

Історично першим елементом механізму функціонування процесу конституційного розвитку була й залишається надалі конституція держави. Як відомо, саме від епохи буржуазних революцій, від реальних спроб проголошення й за-

безпечення прав людини, проведення розподілу державної влади на окремі гілки з первинною метою недопущення узурпації останньої однією людиною чи групою людей, настання інших демократичних перетворень бере свій початок епоха конституції як така. Демократичні завоювання в результаті буржуазних революцій і визвольних війн, як правило, спочатку знаходили своє закріплення на політичному рівні – деклараціях, угодах, інших документах політичного характеру, а пізніше фіксувалися на юридичному рівні – у конституціях.

Однією з основних причин виникнення конституцій була потреба правової фіксації на найвищому рівні зміни владних відносин (відносин державного владарювання) під час переходу суспільства від феодалізму (чи інших недемократичних форм правління) до демократії та створення правових основ дальшого демократичного розвитку суспільства й держави [10]. При цьому закріплення прав і свобод людини та розподілу влади було обов'язковим складовим елементом цього процесу.

Будучи тільки одним з історичних типів держави, в основу якої від початку її існування було покладено «народну суверенність, поділ влади й права людини» [11, с. 153], конституційна держава постійно еволюціонувала, удосконалюючись разом із конституцією, та відповідним чином впливала на змістовну характеристику конституціоналізму загалом. Через певний період часу після свого виникнення до концепції конституційної держави ввійшли три базові елементи: 1) держава – це гарант впевненості й безпеки кожного її члена окремо та всіх разом; 2) конституційна держава – це держава права; 3) у конституційній державі обов'язковим стає наявність демократичного порядку здійснення державної влади [12, с. 126]. У міру розвитку конституційної держави перелік її основних характеристик постійно розширювався, вдосконалювався й в другій половині минулого століття досягнув «класичного набору», за яким більшість

держав намагалися самоіндифікувати себе як суверенних, демократичних, соціальних і правових. Водночас у конституційно-правовій практиці окремих країн почали з'являтися додаткові характеристики конституційних держав на кшталт світських, мультиетнічних, багатокультурних, екологічних тощо.

Однак форма безпосереднього викладу відповідних конституційних положень у частині характеристики держави в кожному конкретному (національному) випадку мала свої особливості. При цьому національні конституції, як правило, «...подають тільки фрагментарну картину конституційної держави, вони не передбачають її детального опису» [13, с. 8], натомість конкретизація відповідних положень у частині сутності тих чи інших конституційних характеристик держав, як правило, здійснюється в процесі законодавчої та частково правозастосовної діяльності відповідних державних органів. Нині в більшості випадків учені-конституціоналісти мають спільну думку стосовно того, що сучасну конституційну державу в її класичному та, можливо, найбільш досконалому варіанті характеризують чотири самостійні та водночас певним чином взаємообумовлені між собою елементи (базові конституційні характеристики). Йдеться про визначення такої держави, по-перше, державою суверенною (дуже часто останнє має місце у формі «конституційного замовчування»), по-друге, демократичною, по-третє, правовою, по-четверте, соціальною. Інші ж означення, які іноді мають місце в текстах національних конституцій, як правило, уточнюють зміст одного із цих чотирьох базових елементів конституційної держави.

Щоправда, таке розуміння цієї ситуації не завжди є одностайним як безпосередньо серед учених-конституціоналістів, так і серед їхніх колег – представників інших юридичних спеціалізацій [12]. Так, непередбачуваність наслідків всеохоплюючих кліматичних змін активізувала наукові дискусії

щодо перспектив набуття сучасною конституційною державою ознак «екологічної». Нормативні межі цих дискусій спочатку, як правило, окреслювалися тільки змістом положень основних законів низки європейських країн у частині правового регулювання охорони навколишнього середовища, захисту екологічних прав людини, а також змісту обов'язку держави щодо інформування суспільства про стан довкілля тощо. Проте вже в 2007 році екологічною державою офіційно проголосила себе Чорногорія, закріпивши відповідне конституційне положення на рівні з іншими характеристиками своєї держави (частина 2 статті 1 Конституції Республіки Чорногорія) [14]. Останнє фактично перевело дискусійні питання щодо екологічної держави як явища сучасного конституційного права з винятково теоретичної площини до теоретико-практичної. Можна зробити припущення, що в силу об'єктивних причин сучасна конституційна держава вже в недалекому майбутньому зможе стати екологічною, тексти національних конституцій поповняться відповідними доповненнями, а сам процес екологізації сучасного конституціоналізму набуде більш динамічного характеру [15, с. 17–27].

Як політико-правова категорія й доктринальне вчення конституціоналізм з'явився після виникнення конституції держави й утвердження конституційної держави як такої. Його змістовна основа й сама сутність іноді передаються через своєрідну формулу, за якою останній є єдністю конституційно-правових норм і практики їх реалізації. У більш широкому розумінні конституціоналізм розглядають передусім як політико-правову ідеологію, інтелектуальні узагальнення, притаманні певному етапу історичного розвитку. Водночас конституціоналізм нерідко сприймають як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей, як державне правління в широкому сенсі (управління державними справами), обмежене за змістом конституції, ото-

тожують із практикою конституційного регулювання суспільних відносин [16, с. 17].

Не можна відносити конституціоналізм до надбань однієї нації чи народу. Адже, з одного боку, він є загальносвіттовим явищем, виникнення якого зумовлено було у свій час європейською політичною та правовою культурою, з іншого – важливою загальнолюдською цінністю, цивілізаційним надбанням, тому, відповідно, має певною мірою універсальний характер. Водночас у будь-якій демократичній державі конституціоналізм може набувати певних особливостей (національних рис). Однак при цьому основу національних систем конституціоналізму складатимуть загально визнані конституційно-правові ідеї й доктрини.

Факторами, які можуть реально впливати на особливості тієї чи іншої національної моделі конституціоналізму, є історичні традиції народу у сфері державотворення, належність країни до тої чи іншої системи права, рівень правової культури народу й розвитку демократії, особливості національного менталітету тощо. У юридичній літературі із цілком зрозумілих причин немає єдиної точки зору щодо визначення сутності як самої категорії «конституціоналізм» взагалі, так і змісту цього явища в конкретній країні. При цьому заслуговують на увагу як лаконічні підходи у визначенні конституціоналізму (наприклад підхід, згідно з яким конституціоналізм є певним обмеженням державної влади в інтересах суспільного спокою [17, с. 20]), так і значно ширші, за якими сучасний конституціоналізм – це «...публічно-правова система конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії й утвердження конституційно-правової свободи людини, змістом якої є конституція й конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок і функціонування якої спрямоване на обмеження (самоо-

бмеження) публічної влади, на користь громадянського суспільства, на забезпечення прав і свобод людини» [18, с. 499].

Однак коли йдеться про конституціоналізм як національне явище (притаманне конкретній державі на конкретному історичному проміжку її розвитку), то видається більш переконливим підхід, за яким конституціоналізм розглядається з позиції нерозривної єдності та взаємодії таких явищ, як конституційна теорія (у тому числі з врахуванням особливостей розвитку національної конституційно-правової науки), конституційне законодавство та практика його реалізації [19, с. 7]. Тому категорію «сучасний український конституціоналізм» можна було б розглядати як певний різновид сучасного демократичного політико-правового режиму, в основу якого покладено органічну єдність у взаємодії конституційної теорії, національного конституційного законодавства та практики його застосування в частині функціонування основних інститутів конституційної держави (прав і свобод людини, демократії, розподілу влади, парламентаризму, конституційної юстиції, місцевого самоврядування тощо) з метою забезпечення її гармонійного розвитку в Україні.

Будучи започаткованим у Європі в часи буржуазних революцій XVII–XVIII століть, конституційний розвиток як певний різновид сучасного загальносуспільного поступу продовжується й у наші дні, пробуючи поступово поглинути нові територіальні простори та не зовсім звиклі до європейської культури політико-правові середовища. Однак для самих європейських народів він є не тільки природним (таким, що виходить із сутності європейської ментальності, її античного минулого, християнських моральних цінностей, багатовікової боротьби за права людини), а й чи не єдиною можливим варіантом як збереження європейської ідентичності, так і забезпеченням благополуччя й демократичного майбутнього.

Ключові слова: конституційний розвиток, конституція, конституційна держава, конституціоналізм.

Висвітлено окремі питання змісту й сутності явища конституційного розвитку в сучасному світі, його часових меж, особливостей механізму функціонування. Пропонується розглядати обов'язковими елементами механізму функціонування конституційного розвитку в сучасному світі конституцію держави, конституційну державу та конституціоналізм.

Освещены отдельные вопросы содержания и сути явления конституционного развития в современном мире, его часовые границы, особенности механизма функционирования. Предлагается рассматривать обязательными элементами механизма функционирования конституционного развития в современном мире конституцию государства, конституционное государство и конституционализм.

Specific issues of the content and essence of the phenomenon of constitutional development in the modern world, its time frames, particular features of the mechanism of functioning are highlighted. Constitution of the state, constitutional state and constitutionalism are proposed to be considered as compulsory elements of the mechanism of constitutional development in the modern world.

Література

1. Глобальне управління – 2025 / пер. з англ. Г. Лелів. – Львів : Літопис, 2011. – 120 с.
2. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Концепція нової Конституції України : Постанова Верховної Ради Української РСР // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 35. – Ст. 466.
4. Орзих М. Конституционное право: отрасль права, законодательства и юридическая наука : речь на заседании уче-

- ного совета Юридического института Одесского государственного университета, посвященная 70-летию со дня рождения, 55-летию трудовой и 40-летию научно-педагогической деятельности автора / М. Орзих. – Одесса : Б. в., 1995. – 10 с.
5. Орзих М. Сучасний конституціоналізм – мета конституційної реформи в Україні / М. Орзих // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (жовтень, 2000 р.) / за ред. С. Ківалова, М. Орзіха. – О. : Юридична література, 2001. – 336 с.
6. Орзих М. Современный украинский конституционализм. Введение в украинское конституционное право : [монография] / М. Орзих, А. Крусян. – К. : Алетра, 2006. – 290 с.
7. Енгибарян Р. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции / Р. Енгибарян. – М. : Норма, 2007. – 496 с.
8. Ваганов Ю. Современное конституционное развитие Швейцарской Конфедерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Ю. Ваганов ; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. Москва, 2004. – 26 с.
9. Polskie prawo konstytucyjne / red. nauk. W. Skrzydło. – Lublin : Morpol, 2002. – 459 s.
10. Стецюк П. Конституція як форма правового закріплення зміни владних відносин в державі при переході від тоталітарного режиму до демократичних форм правління / П. Стецюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – № 38. – С. 145–152.
11. Старосольський В. Політичне право : [курс лекцій] / В. Старосольський ; Український техніко-господарський інститут. – Регенсбург ; Новий Ульм, 1950. – 374 с.
12. Steinberg R. Der ökologische Verfassungsstaat / R. Steinberg. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998. – 480 s.
13. Государственное право Германии : в 7 т. / отв. ред. Б. Топорнин и др. – пер. с нем. – М. : Ин-т гос. и права РАН, 1994– . – Т. 1. – 1994. – 311 с.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.webcitation.org/67abrpfjgL>.
15. Стецюк П. Сучасна конституційна держава як держава екологічна (до постановки питання) / П. Стецюк // Права людини і довкілля у новій Україні: на честь професора С.М. Кравченка : збірник статей та тез міжнародного міждисциплінарного симпозиуму (20–21 вересня 2014 р.). – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – С. 17–27.
16. Шаповал В. Сучасний конституціоналізм : [монографія] / В. Шаповал. – К. : Юридична фірма «Салком» ; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
17. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / А. Шайо. – пер. с венг. – М. : Юристъ, 2001. – 292 с.
18. Крусян А. Сучасний український конституціоналізм : [монографія] / А. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
19. Боброва Н. Конституционный строй и конституционализм в России [монография] / Н. Боброва. – М. : Юнити-Дана ; Закон и право, 2003. – 264 с.

